

BIAŁYSTOK U PROGU II RZECZYPOSPOLITEJ

MUZEUM RUCHU REWOLUCYJNEGO ODDZIAŁ MUZEUM OKRĘGOWEGO
W BIAŁYMSTOKU

WYDZIAŁ KULTURY I SZTUKI URZĘDU MIEJSKIEGO W BIAŁYMSTOKU

**BIAŁYSTOK
U PROGU
II RZECZYPOSPOLITEJ**

Białystok 1979

Scenariusz wystawy i opracowanie informatora
Aleksander Antoniuk

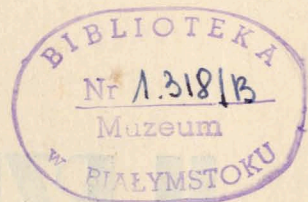
Opracowanie plastyczne informatora, plakatu
i zaproszenia
Sławomir Turyński

Opracowanie plastyczne wystawy
Wiesława Tylek

Zdjęcia i reprodukcje:

Pracownie fotograficzne Centralnego Archiwum
KC PZPR, Muzeum Okręgowego w Białymstoku,
Henryk Rogoziński

Wystawę opracowano w oparciu o zbiory własne
Muzeum oraz zbiory Centralnego Archiwum
KC PZPR, WAP w Białymstoku, J. Antoniuka
z Dobrzyniewa, R. Bieński, K. Dziermanskiego,
R. Kraśki, J. Matyszewskiego i W. Rózyckiego
z Białegostoku

Utrata niepodległości Polski w końcu XVIII wieku powodowała nieustanne dążenia, wysiłki i zrywy narodu polskiego w XIX i XX w. zmierzające do odzyskania wolności. Usiłowania te za każdym razem kończyły się niepowodzeniem a naród polski opłacał je wielkimi stratami. Nadzieje na odzyskanie niepodległości wzrosły z chwilą wybuchu pierwszej wojny światowej w 1914 roku, w której po raz pierwszy od rozbiorów, zostały zwrócone przeciwko sobie trzy mocarstwa zaborcze. Od początku wojny ziemie polskie stały się terenem nieustannych zmagania wojennych i rabunkowej polityki. W pierwszej fazie wojny Białystok znajdował się poza terenem bezpośrednich działań wojennych, jednakże odczuwał skutki rozgrywających się wydarzeń. Uwidoczniło się to zwłaszcza w sytuacji gospodarczo-społecznej i warunkach życia jego mieszkańców. Wprawdzie niemal do czasu wejścia wojsk niemieckich do Białegostoku zakłady przemysłowe były czynne jednak ich produkcja została podporządkowana potrzebom wojny. Wielu mieszkańców miasta zostało zmobilizowanych do wojska carskiego. Z każdym dniem wzrastały ceny na artykuły pierwszej potrzeby, coraz większe były trudności z zaopatrzeniem. W mieście było wielu ludzi bezdomnych zwłaszcza uciekinierów przybyłych z terenów zajętych przez wojska niemieckie. Do niesienia pomocy ofiarom wojny powołany został w marcu 1915 roku Oddział Polskiego Towarzystwa Niesienia Pomocy Ofiarom Wojny, który w miarę możliwości zapewniał czasowe schronienie bezdomnym i korzystanie z taniej kuchni. W miarę zbliżania się do Białegostoku terenu bezpośrednich działań wojennych sytuacja w mieście stawała się coraz trudniejsza. Carskie władze wojskowe w pierwszej połowie 1915 roku wydały wiele zarządzeń ewakuacyjnych, którymi objęto zakłady przemysłowe, towary oraz załogi fabryczne i personel administracyjno-techniczny. Miasto narażone było na częste ataki niemieckich samolotów i zeppelinów, które zrzucały wprawdzie bomby, ale nie powodowały większych strat to jednak u znacznej części społeczeństwa wywoływały silne uczucie strachu. W obawie przed niebezpieczeństwem i represjami nowych okupantów z powodu zbliżenia się terenu bezpośrednich działań wojennych wielu mieszkańców w tym także działaczy robotniczych opuściło rodzinne miasto udając się w głąb Rosji.

Przed wkroczeniem wojsk niemieckich do Białegostoku ewakuowano znaczną część maszyn i urządzeń zakładów przemysłowych, a te które ze względów technicznych były niemożliwe do przewiezienia pośpiesznie niszczone. Zanim miasto dostało się w ręce niemieckie przemysł białostocki uległ niemal doszczerstemu zniszczeniu. Ustępujące wojska carskie podpaliły dworzec kolejowy, wysadziły wiadukt i most nad torem kolejowym oraz częściowo zniszczyły urządzenia wodociągu i elektrowni białostockiej. Po ustąpieniu wojsk carskich do Białegostoku wkroczyły w dniu 26/13/ sierpnia 1915 roku wojska niemieckie. Wejście wojsk niemieckich odbyło się prawie bez walki. Miasto nie poniosło większych szkód w wyniku działań wojennych. Największe szkody dokonały wycofujące się wojska rosyjskie w sierpniu 1915 roku. Władzę w mieście sprawował Komitet Obywatelski, utworzony z przedstawicieli społeczeństwa białostockiego, który mimo że podporządkował się władzom niemieckim, po kilku dniach został rozwiązany, a w jego miejsce utworzono Radę Miejską z prerogatywami doradczymi przy nadburmistrzu miasta. Początek okupacji niemieckiej cechowało pewne ożywienie zwłaszcza w dziedzinie oświaty i kultury. Dano w tym zakresie pewne swobody, jednakże ograniczone cenzurą niemiecką. Korzystając z tych możliwości, mimo licznych trudności działacze oświatowi podjęli wysiłek organizowania szkolnictwa polskiego na terenie Białegostoku, ostatecznie uwieńczony otwarciem polskiej szkoły elementarnej w dniu 6 listopada i dwóch gimnazjów - męskiego i żeńskiego w dniu 29.XI.1915 roku. W lutym 1916 roku powstało Polskie Towarzystwo Dramatyczne "Pochodnia", rozwijał działalność artystyczną istniejący od 1912 roku Teatr "Palace". 9 stycznia 1916 roku Teatr ze swego repertuaru wystawił trzy częściowe przedstawienie amatorskie "Z rozpacz", "Świdrzykowska jedzie" M. Gawalewicz oraz "Obrazki sceniczne na tle pieśni narodowych i ludowych", z którego dochód przeznaczył na potrzeby szkół polskich. Jednakże prawie od początku okupacji niemieckiej, pomimo częściowego uruchomienia zakładów przemysłowych w Białymstoku, wprowadzono silne restrykcje gospodarcze oraz nałożono na mieszkańców kontrybucję w wysokości 180 tys. rubli. Polityka w tym zakresie została podporządkowana potrzebom przemysłu niemieckiego. Rekwizycjami objęto obok żywności i surowców maszyny i urządzenia przemysłowe, wyroby miedziane i miedziane. Rabunkowa polityka

okupanta, uniemożliwienie wszelkiej odbudowy i uruchomienia przemysłu zatrzymały aż do końca wojny rozwój tej dziedziny życia gospodarczego miasta. Sytuacja materialna ludności i tak trudna w czasie panowania władzy carskiej, jeszcze bardziej się pogorszyła. Niemal od początku okupacji wprowadzony był system kartkowy początkowo na chleb a później i na inne produkty żywnościowe. Z każdym dniem wzrastały ceny na artykuły pierwszej potrzeby, w mieście rozwijał się nielegalny handel i paskarstwo artykułami żywnościowymi oraz towarami przemysłowymi. Sprzedawano je po wysokich cenach, powodując tym samym powstanie nędzy i głodu, które dotknęły przede wszystkim rodziny robotnicze. Dewastacja zakładów przemysłowych spowodowała wzrost bezrobocia, co zmusiło wielu Białostoczan do dobrowolnego, a także przymusowego, wyjechania na roboty do Niemiec. Sytuację życiową mieszkańców pogarszały coraz to nowe zarządzenia władz niemieckich uprawniające do rewizji, konfiskat i rabunku mienia ludności na potrzeby wojny. W latach okupacji niemieckiej sam wygląd miasta niewiele się zmienił. Znikły napisy rosyjskie z nazw ulic i szyldów sklepów. W mieście obok Rady Miejskiej, organizacją reprezentującą dążenia społeczno-polityczne części ludności Białegoostoku był Centralny Komitet Obwodu Białostockiego o obliczu prawicowym, utworzony w czerwcu 1917 roku - do czasu wkroczenia wojsk polskich - nie przejawiał żywej działalności. W przededniu odzyskania niepodległości białostocka klasa robotnicza była w poważnym stopniu bezrobotna, rozproszona i rozbita na wiele orientacji polityczno-związkowych. Wielu działaczy robotniczych dobrowolnie opuściło miasto w obawie przed represjami ze strony Niemców, udając się w głąb Rosji, gdzie wzięli udział w Rewolucji Październikowej.

Klęska Niemiec w pierwszej wojnie światowej i rozpad monarchii austro-węgierskiej, zwycięstwo Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej w Rosji, własny wysiłek zbrojny narodu polskiego przyczyniły się do zwycięskiego zakończenia ponad 120-letnich walk o niepodległość Ojczyzny i powstanie w listopadzie 1918 roku państwa polskiego. Białystok jednak pozostawał nadal pod okupacją niemiecką. Próba rozbrojenia Niemców w Białymostoku przez Polską Organizację Wojskową przy czynnym współudziale miejscowej ludności zakończyła się niepowodzeniem.

W końcu 1918 roku pod wpływem wydarzeń rewolucyjnych w Rosji i w Niemczech w całym kraju powstawały Rady Delegatów Robotniczych. W listopadzie 1918 roku jako pierwsze w Białymstoku powstała Rada Żołnierska w garnizonie wojsk niemieckich, a następnie Rada Delegatów Robotniczych, której głównymi organizatorami byli komuniści białostoccy działający później w białostockiej organizacji Komunistycznej Partii Robotniczej Polski. W środowisku robotniczym oprócz KPRP rozwijały działalność PPS i Bund oraz inne organizacje posiadające niewielkie wpływy wśród robotników. W przededniu wkroczenia wojsk polskich do Białegostoku obok Rad działał przedstawiciel rządu polskiego - Ignacy Mrozowski oraz okupacyjne władze niemieckie, a przed ustąpieniem okupantów utworzony został przez nich Tymczasowy Komitet Miejski - uznany przez komisarza rządowego - sprawował władzę aż do nowych wyborów do Rady Miejskiej w dniu 7 września 1919 roku. 19 lutego 1919 roku niemieckie władze okupacyjne opuściły Białystok ustępując miejsce wojskom polskim przybyłym w tym dniu do miasta z Łap. Po wkroczeniu wojska polskiego, wbrew oczekiwaniom - Białystok nie został włączony do odrodzonej Polski. Oczekiwania te wynikały m.in. z faktu objęcia ziemi białostockiej dekretem o wyborach do Sejmu Ustawodawczego z 28 listopada 1918 roku co było potwierdzeniem jej przynależności do Polski. Taki stan niepewności wywoływał sprzeciw znacznej części miejscowej ludności polskiej wyrażony w memoriałach i rezolucjach wystosowanych przez Centralny Komitet Narodowy Obwodu Białostockiego z Feliksem Filipowiczem na czele. Dopiero 2 sierpnia 1919 roku na mocy ustawy Sejmu Ustawodawczego utworzono województwo białostockie z Białymstokiem jako miastem wojewódzkim, a w grudniu tegoż roku decyzją Rady Najwyższej włączono go do Rzeczypospolitej. Proces kształtowania się wojewódzkich władz administracyjnych zakończył się dopiero 15 lutego 1920 roku powołaniem Urzędu Wojewódzkiego z wojewodą Stefanem Bądryńskim. Do odbudowy i organizacji życia gospodarczego i kulturalnego ludność Białegostoku przystąpiła już od pierwszych dni niepodległości. Od podstaw organizowano aparat administracji państwowej i samorządowej, szkolnictwo, sądownictwo, służbę zdrowia, handel, odbudowywano przemysł, urządzenia komunalne i socjalne oraz inne dziedziny życia gospodar-

czego niezbędne miastu. W realizacji tych zadań mimo rozlicznych trudności powstałych w wyniku spuścizny po rządach zaborczych i zniszczeniach I wojny światowej odnotowano znaczne sukcesy. Przy tych osiągnięciach występowały także zjawiska negatywne jak zły stan aprowizacyjny, bezrobocie, drożyzna, samowola aparatu bezpieczeństwa, represje policyjne i prześladowania rewolucyjnych działaczy robotniczych. Wszystko to składało się na złożony obraz sytuacji społeczno - politycznej w mieście jaka występowała w pierwszym roku niepodległości, jak też w całym okresie istnienia drugiej Rzeczypospolitej.

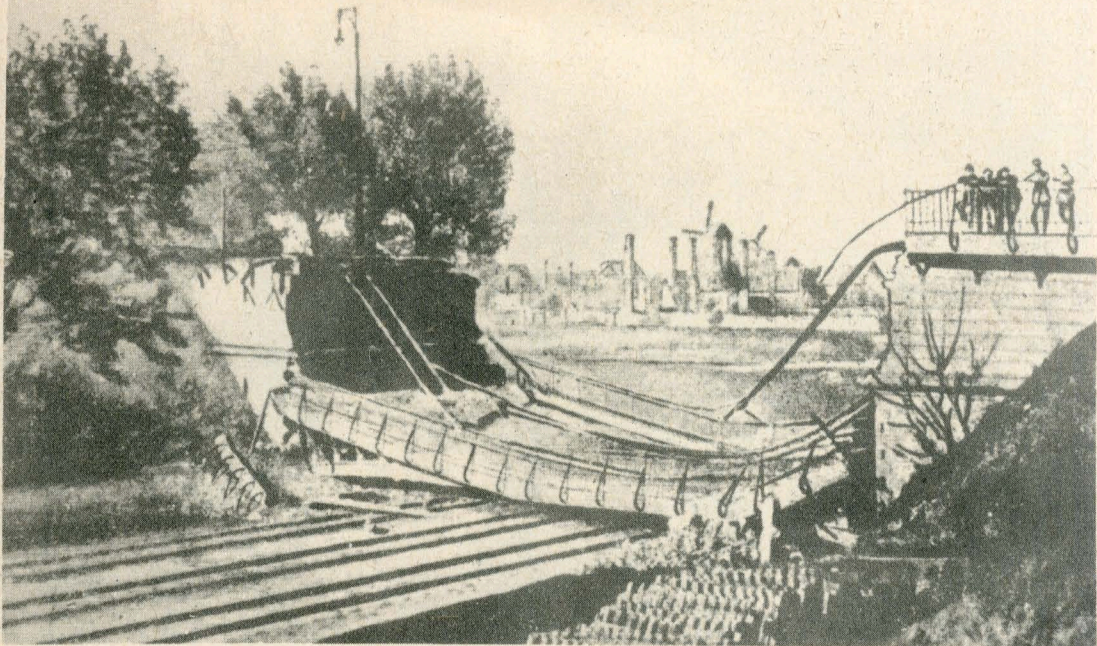
Problemom społeczno - gospodarczym i kulturalnym oraz życiu ludności Białegostoku w latach I wojny światowej i pierwszych dni wolności w powiązaniu z najważniejszymi wydarzeniami w kraju poświęcona jest wystawa "Białystok u progu II Rzeczypospolitej" przygotowana w sześćdziesiątą rocznicę odzyskania niepodległości"

Aleksander Antoniuk

Ulica Lipowa w Białymstoku w 1914 r.

Zniszczony most kolejowy sierpień 1915 r.

*Der von den Russen zerstörte Hauptbahnhof
in Bialystok*

Zniszczony dworzec kolejowy w Białymstoku

Polowy magazyn niemiecki w Białymstoku

Wojsko niemieckie na Rynku Siennym w Białymstoku

PALAST-THEATER

AM SONNTAG den 9. JANUAR 1916

findet eine dramatische

VORSTELLUNG

zu Gunsten der polnischen Schulen statt.

I. "z ROZPACZY"

Lustspiel in 1 Akt von M. Gawalewicz

II.

Gesang-Abteilung und Deklamation

III.

SWIDRZYKOWSKA

JEDZIE!

Lustspiel in 1 Akt von M. Gawalewicz

Anfang der Vorstellungen um 5 Uhr nachmittags Ende um 9 $\frac{1}{2}$ Uhr abends.

PREISEN: I-III Reihe 3 M., II-IV 2 M., III-PL 1 M., V-VI 50 P., VII-VIII 40 P., IX-XI 30 P., XII-PL XVI 25 P., XVII-XXII 20 P., Gallerie 10-20 P., etc. etc.

Verlagsdruckerei: S. K. Star

PALAS-TEATR

w NIEDZIELĘ dn. 9 STYCZNIA 1916 r.

odbędzie się amatorskie

PRZEDSTAWIENIE

NA KORZYŚĆ SZKOŁ POLSKICH

Część I.

z ROZPACZY

Lustspiel in 1 Akt von M. Gawalewicz

Część II.

OBRAZKI SCENICZNE

Część III.

ŚWIDRZYKOWSKA

JEDZIE!

Lustspiel in 1 Akt von M. Gawalewicz

Początek punktualnie o godz. 5 po południu koniec o 9 $\frac{1}{2}$ wieczorem.

CENY MIEJSC: I-III rzęd 3 M., IV-VI 2 M., VII-VIII 1 M., IX-XI 50 P., XII-PL 40 P., XV-XXII 25 P., Gallerie 10-20 P., etc. etc.

Pozostałe bileta nabywać można w cukierni W. G. Fijałkowskiego, a w dzień przedstawienia od 4-jej w kasie teatralnej.

Za wierzchnie ubrania w kontramarkarni od osoby po 10 k.

Verlagsdruckerei: S. K. Star

Gazeta Białostocka

Wydanie nadzwyczajne.

Niedziela, dnia 5-go Listopada 1916 r., po południu o godzinie 2-giej.

Z Warszawy donoszą nam telegraficznie:

Do mieszkańców Warszawskiego Jenerałego Gubernatorstwa!

Przedzielając wiadomość w ostatecznym zwycięstwie nad bronią i zwycięstwie powstania, by słonec polskie przez wszelkie ich wojnę stało się ostatecznie zwycięstwem polskowemu wyznaczu, do szczęśliwej przyszłości przystąpił. Jego Cesarzski Mąż Cesarz Niemiecki oraz Jego Cesarzowski i Królewski Mąż Cesarz Austrii i apostołski Król Węgier postanowili z nich tych utworzyć Państwo autonomiczne z dotychczasową Monarchią i konstytucyjnym ustrojem.

Dokładniejsze oznaczenie granic Królestwa Polskiego zastrzeżone są. Nowe królestwo znajdzie w łączności z obu sprzyjających warunkami rokowanie, potrzebne do swobodnego ich rozwoju.

We własnej armii nadal być będą pełna silny i brzoje wojak polskich dawających czasów i państwu walcącym polskimi towarzyszy broni w wielkiej obecnej wojnie.

Jak oznajmił, wkrótce nastąpi i królestwu polskiemu w tym samym sposobie porządku.

Sprzymierzeńcy Monarchii. Słowak między innymi nie ogłosił w ramach politycznej Dursy, jakoby na dobro i bezplanowość wstąpił krajów i ludów, tylko szlachetną nadzieją, że obecnie spełni się zwycięstwo państwowego i narodowego rozwoju Królestwa Polskiego.

Wielkie zaś, od zechodu z Królestwem Polskiem sąsiadujące państwa z rękoma ujętą u wyciż gromie wachodach wkraczając i rozbrut wolnego, szlachetnego i własnym narodem w tym czasie dającego się państwa.

Z najwyższego rozkazu Jego Cesarzkiej Mości Cesarza Niemieckiego.

Jenerał-Gubernator: v. Beseler.

Dodatek od redakcji.

Musielni powiadzić zawiera szczegółowe o porządkach dalsich, szlachetnie polskich, które przewidywać się pod panowaniem rzymskim.

Kwestyj przystąpienia i wstąpienia ludności wstąpił do rzymski. O niej niepodobna dowiedzieć się więcej. Niej jednak, by szlachetnie, który pod obywateli niemieckich jest strasznym i groźnym, wskazuje na jego na to, że niemiecki mają wale, wstąpił niemieckiej ludności obywateli i pogodzić.

Swobodny rozwój i sprawiedliwe traktowanie wszystkich narodowości jest najwłaściwym.

Jedni ludność niemiecką sprzytoma sobie to, ale tylko teoretycznie postawiona, lecz także praktyczna w niemieckiej administracji okupacyjnej stronie przeprowadzone jest, to przyjęło oni do wiadomości rozstrzygnięcia. Mimo chociaż sąsiedzi celom zabrania samowładnego Państwa polskiego z dalsze oni rozmyślach, narodowe polskich, bez możliwości własny zwycięży rozwój.

Wojsko Polskie na ulicach Białegostoku

Powitanie wojska polskiego w Białymstoku

Teatr Palace
Komitet obchodowy powitania Wojska Polskiego

PROGRAM
Prezentacja (ślubna) dn. 22 lutego 1919 r.

Zemsta za mur graniczny

Komitet powitania w 3 Akcji, 1 ul. Łuk. Nr. 41. Frydryk

(Wstępnie 500)

Państw. Teatr Ludowy z grupy „Przedział”
pod dyrekcją S. Międzyborskiego

OSOBY

Czesław Romanowski	J. Władysławski
Kłosa, panna (zawieszona)	S. S. S. S.
Ryszard Młody	H. H. H.
Władysław, syn Kłosi	K. K. K.
Paweł	M. M. M.
Janina	Z. Z. Z.
Opiekun, młodszy	J. J. J.
Sergiusz, starszy	C. C. C.
Paweł, starszy	P. P. P.

Cała akcja, dykcja, kostiumy, dekoracje itp. na wstępie
W skład 5-tych zespołu 5-ty Państw. Teatr Ludowy z W. Międzyborskiego
dyrekcją S. Międzyborskiego

Program przedstawienia Teatru "Palace" i Komitetu Obchodów Powitania Wojska Polskiego z 22 lutego 1919 r.

Robotnice i robotnicy Białegostoku!

Towarzyszki i towarzysze!

Cały świat, proletariąt całej kuli ziemskiej rządów kapitalistyczno-imperjalistycznym dziś donośnym głosem zawoła: Precz z kongresem pokojowym, dzwigającym w zarodku nowe wojny.

Nie dopuścimy do interwencji żadnego mocarstwa w sprawach wewnętrznych narodów, którzy wolnymi pragną być, o swoich sami chcą stanowiąc losach.

Proletarijacie Białegostoku!

W dniu dzisiejszym nie jesteś osamotniony. Od południa na północ, od zachodu na wschód płynie wielka, potężna pieśń wyzwolenia. Drżą w posadach zmruszałe podwaliny krwawego świata kapitalistycznego.

By zamieniły się w ruiny musicie powstać do czynu robotnicy i robotnice z jedną myślą, z dłonią w dłoń na ulice, na manifestację.

Ulice niechaj od proletariatu się zaroją.

Na bój, na szturm, przedwstępny do szan-
ców przednich kapitalizmu.

Niech żyje Lud!

Precz z wojnami!

Niech żyje Zjednoczona Niepodległa Rzecz-
pospolita Socjalistyczna!

Niech żyje dzień protestu ludów świata!

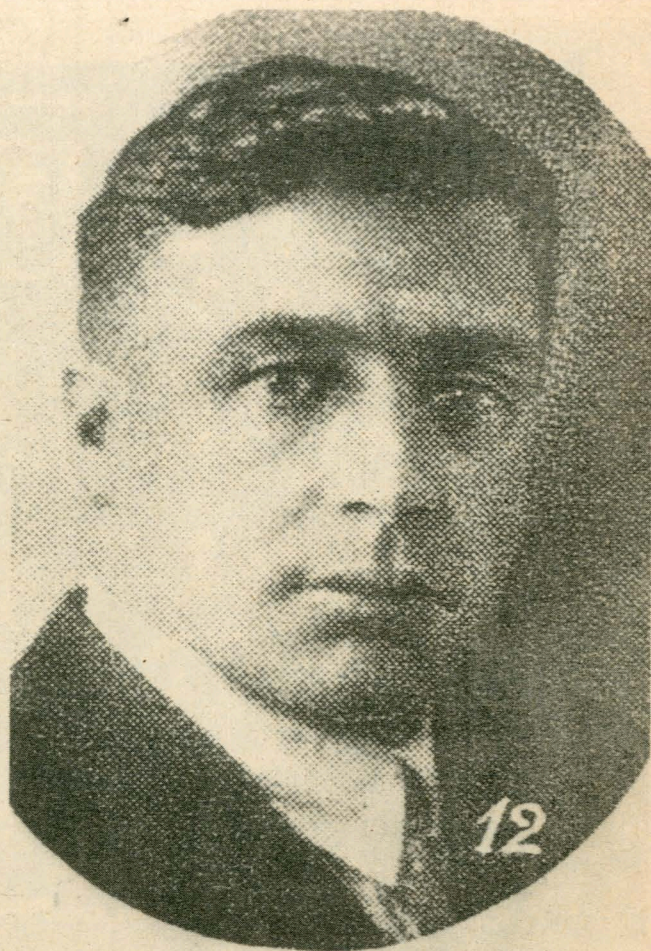
Niech żyje Rewolucja społeczna!

Białostocki Okręgowy Komitet Robotniczy
Polskiej Partji Socjalistycznej.

Białystok, d. 20 lipca 1919

Odezwa Białostockiego Okręgowego Komitetu Robotniczego PPS

- 20 lipca 1919 -

Wacław Bogucki współorganizator KPRP w Białymstoku

1919

MAGISTRAT m. BIAŁEGOSTOKU.

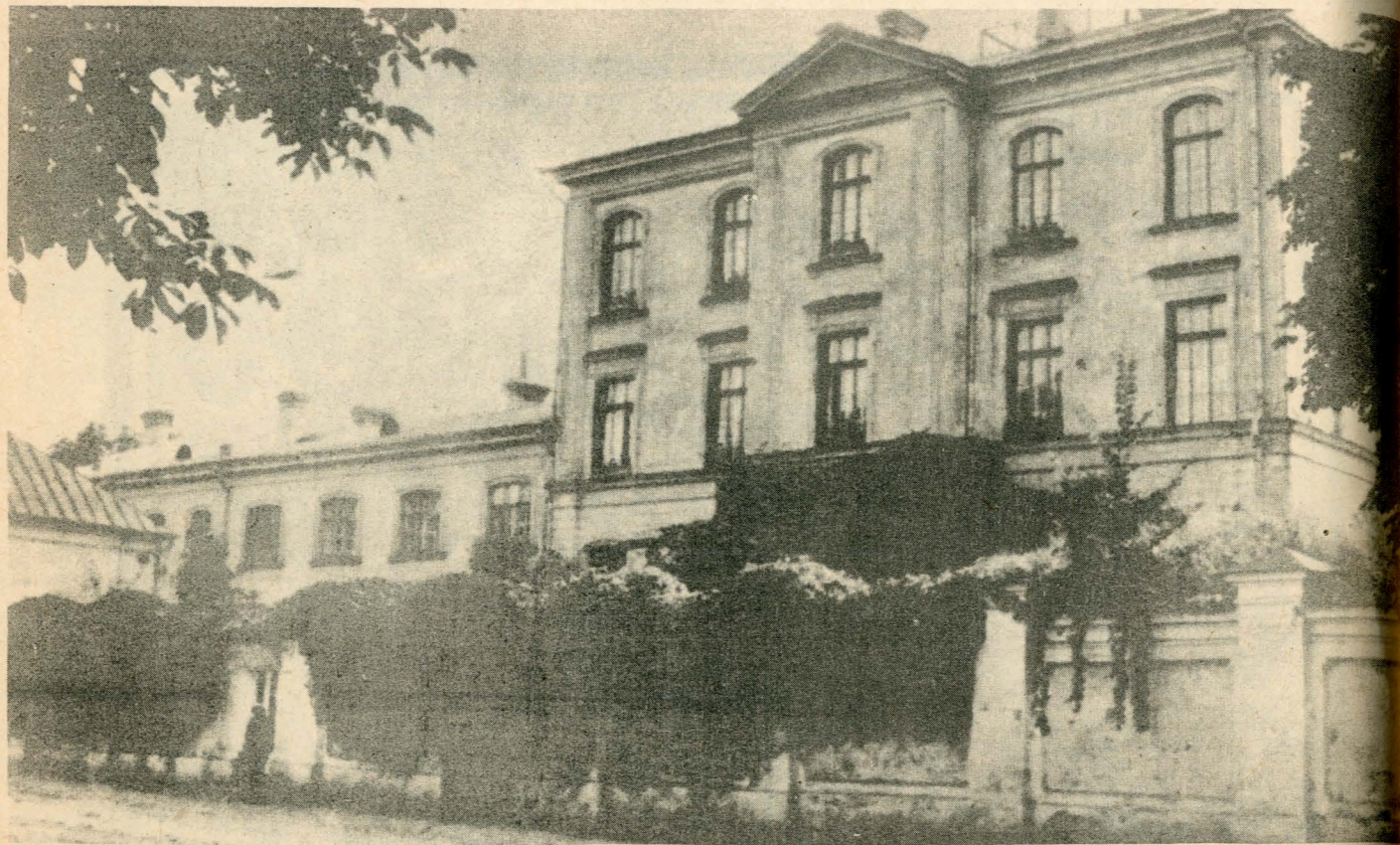
1919

PIERWSZY SAMORZĄD MIEJSKI
W WYZWOLONEJ POLSCE W BIAŁYMSTOKU
WYBRANY W DN. 7. II. 1918.
URZĄDOWAŁ SIĘ DN. 17. 3. 1918.

Pierwszy Samorząd Miejski w Białymstoku

Seminarium Nauczycielskie w Biazymstoku